

Історія. Історіографія. Джерелознавство.

Ковальський М.П.

Володимир Антонович (1834-1908) і

Іван Крип'якевич (1886-1967).

**Спроба історіографічного порівняння
в галузі джерелознавства і археографії**

Сама постановка такої проблеми в українській історіографії незвична, і здається, не має аналогів, принаймні мені не зустрічалися подібні паралелі. Вибрані для цих спостережень лише джерелознавчі аспекти, в яких обидва історики були авторитетними знавцями і наполегливо передавали свій досвід і навички сучасним історикам та їх наступникам, українським історикам.

До цієї теми я йшов протягом принаймні 10-15 років, коли вже трохи ближче прилучився до наукових надбань цих обох видатних українських істориків. Їх досвід, безперечно, заслуговує не тільки знання і аналізу, але й використання в сучасних історичних наукових дослідженнях. Вони належали до двох різних поколінь українських істориків, причому якщо перший працював у дореволюційні часи в умовах національного пригнічення в Російській імперії, то і Крип'якевич, що жив все своє життя в Галичині, в основному у Львові, починав свою творчість в умовах австро-угорської монархії, значна частина життя його проходила за часів окупації Галичини Польщею, з вересня 1939 року, а потім з осені 1944 року він перебував під радянською владою, тобто фактично все його творче життя після 1917 року відбувалось в умовах іноземної окупації та ідеологічного пригнічення. Якщо життя Володимира Антоновича скінчилося у 1908 році, то другий український видатний історик у віці 22 років у тому ж році тільки закінчив філософський факультет Львівського університету за спеціальністю "Історія України" і з того часу почав працювати учителем гімназії в Рогатині на Станіславщині (тепер Івано-Франківська область).

Об'єднувало їх те, що вчителем і наставником І.Крип'якевича був М.Грушевський, учень В.Антоновича, від якого у М.Грушевсько-

го, що передалось і молодому його учневі І.Крип'якевичу, була пошана і уважне ставлення до історичних джерел і джерелознавчого аналізу. Обидва вчених зробили значний внесок в українське джерелознавство і археографію, особливо історію України XVI-XVII ст., свідченням чого є дані, подані в двох таблицях.

Таблиця 1.

**Видання (археографічна діяльність)
та інтерпретація письмових історичних
джерел В.Б.Антоновичем з 1863 р. до по-
чатку XX ст.**

У таблиці прийняті такі скорочення:

АЮЗР - Архив Юго-Западной России,
КС- Киевская старина.

АЮЗР.- К., 1863.- Ч.ІІІ.- Т.І. Акты о козаках.

Летопись Самуила Величка.- К., 1865.- Т.4.

АЮЗР.- К., 1867.- Ч. VI.- Т.І.

АЮЗР.- К., 1868.- Ч.ІІІ.- Т.ІІ.

Грамоты великих князей Литовских с 1390 по 1569 год / собранные и изданные под редакцией Владимира Антоновича и Константина Козловского // Университетские известия .- 1868.- Кн. IV-IX і окремо.- 1868.- 163 с.

Четыре года войны поляков с русскими и татарами (1648-1652) или преследование польских израильтян (переклад єврейського твору російською мовою з рідкісної французької брошури, надрукованої в Алжирі, в Африці в 1855 (році). (Брошура мала заголовок: Traduit de l'hebreu Javan Messoula par Daniel Levy, ancien directeur de l'ecole Izraelite d'Alger Izrael Joseph Benjamign editeur, Flemeen, imprimerie des Ageux) // Киевские губернские ведомости.- 1868.- №№ 94-96, 99-101.- Є окрема відбитка .- К., 1868.- 47 с.

АЮЗР.- К., 1869.- Ч. V.- Т.І. Акты о городах.

АЮЗР.- К., 1870.- Ч VI.- Т.ІІ. Акты об экономических и юридических отношениях крестьян в XVIII ст.

АЮЗР.- К., 1871.- Ч.І. -Т. IV.

Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей.- К., 1874. (редакція I і III розділів належить В.Б.Антоновичу)

АЮЗР.- К., 1876.- Ч.ІІІ.- Т.ІІІ. Акты о гайдамаках.

Дневник Освенцима (в извлечении и переводе) / з передмовою В.Б.Антоновича // КС.- 1882.- Кн.І.- С.126-151., Кн. 2.- С.366-385., Кн. 5.- С.257-276., Кн.6.- С.433-450., Кн. 9.- С.503-522., Кн.11.- С.328-348., Кн.12.- С.538-556.

Описание бедствия постигшего Умань и всю Украину в 1768 году // КС.- 1882.- Кн.3.- С.520-529 (без підпису)

Записки киевского мещанина Божка Балыки о московской осаде 1612 г. // КС.- 1882.- Кн.7.- С.97-105.

Отрывок из записок анонима (1768 г.) Казнь Гонты и усмирение Коливщины // КС.- 1882.- Кн.11.- С.349-353.

Записки Карла Хоецкого (1768-1776г.) / з передмовою В.А. (=В.Б.Антоновича.- М.К.) // КС.- 1883.- Кн.3.- С.630-646., Кн.11.- С.433-449., Кн.12.- С.593-608.

Белорусская грамота княжны Анастасии Михайловны Мстиславской о размене сёл с её родичами 1561 г. // Записки Одесского Общества истории и древностей.- 1883.- Т.13.- С.17-24.

Дневник Новгородского подсудка Фёдора Евлашевского (1564-1604) / з передмовою В.Антоновича // КС.- 1886.- Кн.1.- С.124-160.

Из записной книжки южно-русского священника 1725 г. // КС.- 1886.- Кн.9.- С.191-194.

АЮЗР.- К., 1886.- Ч. VII.- Т.І.

Летопись Яна Юзефовича, как источник по истории Южной Руси // КС.- 1887.- Кн.2.- С.529-536.

Материалы для истории Гайдамачины / з передмовою В.Б.Антоновича // КС.- 1888.- Кн.11.- С.307-325.

Сборник летописей, относящихся к истории Юго-Западной России / Под. ред. В.Б.Антоновича.- К., 1888. (передмова В.Б.Антоновича).

Мемуары, касающиеся истории Южной России / С предисловием проф. В.Б.Антоновича // КС.- 1889.- Кн.5-6, 8-11.

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси /Перевод К.Мельник.; под. ред. В.Б.Антоновича.- К., 1890. - Вип. 1.

Мещанская семейная драма прошлого столетия //КС.- 1892.- Кн.7.- С.114-117.

К биографии Петра Конашевича Сагайдачного // КС.- 1892.- Кн.7.- С.117-118.

К истории восстания Наливайка // КС.- 1896.- Кн.2-5.- Отд.2.

Мемуары, относящиеся к истории Южной Руси / Перевод К.Мельник.; под ред. В.Антоновича.- К., 1896.- Вип. 2 (первая половина XVII в.).

Описание архидиаконом Павлом Алеппским путешествия антиохийского патриарха Макария в Россию в 1653 г. // Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца.- К., 1899.- Кн.13.- С.161-163.

АЮЗР.- К., 1900.- Ч.ІІІ.- Т. V. Акты о мнимом крестьянском восстании в юго-западном крае.

Донесения папского нунция Иоанна Торреса, архиепископа Андрианопольского, о событиях в Польше во время восстания Богдана Хмельницкого // Сборник статей и материалов по истории Юго-Западной России.- К., 1916.- Вип.2.- С.1-181.

Цей покажчик складений на підставі праці М.Ткаченка. Бібліографія праць В.Б.Антоновича та праць про нього // В.Антонович. Твори. Повне зібрання.- К., 1932.- Т.І.-С.ХІІ-LXXVIII.

Ще за життя В.Антоновича, за два роки до його кончини в 1906 р. на його пошану в ознаменування 35-річчя його професорської діяльності в Києві був опублікований збірник статей під назвою "Синові України". Авторами статей його були Микола Дашкевич (1852-1908), Микола Сумцов (1854-1922), Іван Каманін (1850-1921), Володимир Перетц (1870-1935), Дмитро Самоквасов (1843-1911), Вікентій Хвойка (1850-1914) та інші. В 1993 р. цей збірник був перевиданий КДУ, Інститутом української археографії АН України, ЦНБ ім. В.Вернадського.¹

Тоді ж, у 1906 р. учень М.Грушевського Степан Томашівський (1875-1930) опублікував у Львові в "Літературно-науковому віснику" велику роботу, присвячену В.Антоновичу і його діяльності в галузі історичної науки.²

Учень В.Антоновича Василь Ляскоронський (1859-1928) у 1908 р. помістив у журналі Міністерства народної освіти некролог про свого вчителя, а другий його учень М.Грушевський (1866-1934) тоді ж надрукував два некрологи про В.Антоновича.³

У 1909 р. спеціальну наукову розвідку про В.Антоновича, основні ідеї його творчості і діяльності присвятив М.Грушевський і видав її в “Записках наукового товариства” у Києві.⁴ До дослідження творчості В.Антоновича, свого вчителя по Київському університету, М.Грушевський звернувся в 1928 р. розглянувши його соціально-національну концепцію, про що свідчить його стаття в журналі “Україна” за 1928 р.⁵ Вже пізніше, в 1985 р., була надрукована за кордоном праця М.Грушевського про В.Антоновича⁶.

Незабаром після кончини В.Антоновича в 1909р. в органі цього історичного товариства Нестора літописця “Чтениях” (вийшла кн.21), присвячена пам'яті засновника товариства, заслуженого ординарного професора Володимира Антоновича, були опубліковані шість промов-статей його колег і учнів, а саме: Юліяна Кулаковського (1855-1919), Митрофана Довнар-Запольського (1867-1934) під назвою “Історичні погляди В.Б.Антоновича”, Володимира Завітневича (1853-1927) “Із спогадів про В.Б.Антоновича як археолога”, Івана Каманіна “Праці В.Б.Антоновича з історії козацтва”, Володимира Щербини (1850-1936) “Спогади про В.Б.Антоновича”, В'ячеслава Данилевича (1872-1936) “В.Б.Антонович як професор”⁷.

У 1911 р. В.Линниченко (1857-1926) опублікував спеціальне дослідження про В.Антоновича⁸.

Наступний етап історіографічного осмислення творчого доробку В.Антоновича належить до кінця 20-х - початку 30-х рр.: роботи Йосипа Гермайзе (1892-1957?) про місце В.Б.Антоновича в українській історіографії⁹ у журналі “Україна” за 1928 р., там же Ф.Савченко опублікував статтю про В.Антоновича і першу редакцію журналу “Киевская старина”¹⁰, інший український історик Леонід Добровольський у кінці 20-х років надрукував статтю про дослідження В.Антоновичем історії Києва і Київщини¹¹. Микола Ткаченко (1892-

1965) надрукував його бібліографічні студії про археографічну діяльність В.Антоновича (1930 р.) і склав бібліографію праць цього вченого та робіт про нього в першому томі творів В.Антоновича (1932)¹². В 1929 р. вийшов збірник матеріалів до біографії В.Антоновича¹³.

Окреме місце в історіографічному осмисленні творчості В.Антоновича займає фундаментальна монографія видатного українського історика Д.Дорошенка (1882-1954), видана в 1942 р. в Празі під назвою “Володимир Антонович. Його життя й наукова та громадська діяльність”¹⁴.

Виявом історіографічної неперервності дослідження творчості В.Антоновича в новітній українській історіографії є праця Олександра Оглоблина (1899-1992) про історичну школу В.Антоновича¹⁵.

Свідченням інтересу українських істориків до творчості В.Антоновича є публікації як в Україні (О.І.Киян про життєвий та творчий шлях в УДЖІ.- 1991.- №2),¹⁶ так і за кордоном (О.Ситник про роль В.Антоновича у формуванні М.Грушевського, як історика в журналі “Український історик”.- 1991-92)¹⁷.

У 90-х роках ХХ ст. проводяться традиційні Академії пам'яті професора В.Антоновича на базі Київського університету ім. Т.Шевченка. Так, у грудні 1995 р. у Києві відбулась III така Академія, на якій був виголошений цикл важливих доповідей і повідомлень про В.Антоновича, а в 1997 р. були опубліковані у 2-х томах матеріали цієї конференції, серед яких доповіді: “В.Антонович як історіософ” (О.Пріцак), “Археографічна діяльність В.Б.Антоновича в контексті національного суспільно-політичного життя України” (П.Сохань), “В.Антонович - будівничий філософських засад нової України” (І.Гирич), “Лекційний університетський курс (1879-1881рр.) “Источники для истории юго-западной России” в контексті археографічних і джерелознавчих студій та дидактичної діяльності професора В.Б.Антоновича” (М.Ковальський), “В.Антонович і польсько-українська конфронтація в історіографії другої половини ХІХ ст.”, “Роль М.Д.Іванішєва у формуванні археографічних поглядів В.Б.Антоновича” (О.Журба), та ін.¹⁸

Інтерес до В.Антоновича виявився і в сучасній історіографії Росії. Так, брянський учений Сергій Михальченко нещодавно видав дві монографії про В.Антоновича¹⁹.

Отже, навіть цей короткий огляд дослідження творчості В.Антоновича свідчить про значне місце праць про нього в українській історіографії, проте джерелознавчі і археографічні студії В.Антоновича лише частково досліджені в сучасній українській історичній літературі.

Таблиця 2.

Видання історичних джерел з історії України та їх інтерпретація І.П.Крип'якевичем в 1905-1967 рр.

(без рецензій і бібліографічних оглядів)

Прийняті скорочення: ЗНТШ - Записки Наукового Товариства ім. Т.Шевченка; УДЖ - Український історичний журнал.

Матеріали до історії торгівлі Львова. I-2 // ЗНТШ.- 1905.- Т.65.- С.1-46.

Львівська Русь в першій половині XVI віку. I-IX // ЗНТШ.- 1907.- Т.77.- Кн.3.- С.77-106; Т.78.- Кн.4.- С.26-50; Т.79.- Кн.5.- С.5-51.

Теж окр. відбитком.

Матеріали до історії української козаччини. Т.I.- Документи про рік 1631 // Зібрав і видав (з вступ. статтю "Козаччина і Баторієві вольності", С. 1-46) Іван Крип'якевич. Львів., 1908.- IX.- 46, 407 с. («Жерела до історії України-Русі». Видає археографічна комісія НТШ, Т.8).

Археографічні праці Миколи Костомарова // ЗНТШ.- 1918.- Т.126/127.- С.105-140.

Мемуари українців XVI-XVII ст. // Стара Україна.- 1924.- № 9/10.- С.126-132.

Студії над державою Богдана Хмельницького. V. Гетьманські універсали // ЗНТШ.- 1927.- Т.147.- С.55-76.

Хто автор літопису Самовидця // Життя і знання.- 1934.- № 2(77).- С.56.

Записки Якова Марковича (Де що з побуту української козацької старшини XVIII віку) // Життя і знання.- 1935.- № 9(96).- С.253-254.

Підробки документів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.- 1960.- №3(41).- С.3-8.

Поради тим, хто займається історико-краєзнавчими дослідженнями // УДЖ.- 1960.- №3.- С.130-132.

Документи Богдана Хмельницького 1648-1657 рр.// Упорядники І.Крип'якевич та І.Бутич; Від.ред. канд.іст.наук Ф.П.Шевченко.- К.: Вид-во АН УРСР, 1961.- 740 с.

Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій.- К.: Вид-во АН УРСР, 1962.- 83 с.

До питання про авторство листів Богдана Хмельницького // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР.- 1964.- №3(65).- С.18-21.

Літописи XVI-XVIII ст. в Галичині // Історичні джерела та їх використання.- 1964.- Вип. I.- С.63-80.

Нарис методики історичних досліджень. Завдання історичної методики // УДЖ.- 1967.- №2.- С.100-106; №3.- С.113-115; №4.- С.106-108; №7.- С.121-123; №8.- С.113-116; №9.- С.130-132; № 10.- С.94-97 (робота не завершена, через кончину історика).

Дані цих двох таблиць не тільки свідчать про джерелознавчу і археографічну результативність обох вчених у галузі історії України, але і окреслюють коло і види джерел, які ними досліджувались, а також дають матеріали для відповідних зіставлень. Безперечною науковою заслугою цих обох вчених було суттєве розширення джерельної бази з історії України XVI-XVIII ст. шляхом публікацій документів, що зберігалися тоді у Києві в Центральному історичному архіві давніх актів при Київському університеті (тепер ЦДІА України), українських літописів, записок і мемуарів іноземців про Україну (В.Антонович), документів польських архівних збірок про козацькі рухи і особливо діяльність Богдана Хмельницького, його гетьманські універсали, українських літописів Галичини XVI-XVIII ст. (І.Крип'якевич).

Ще є одна надзвичайно цікава паралель (або порівняльний аспект) дидактичної діяльності і праці В.Антоновича та І.Крип'якевича. І один і другий історик за своє життя змогли побачити видані (хоч і на множинній апаратурі) свої лекційні курси із фундаментальних проблем історичної науки.

Так, В.Антонович читав для студентів історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира, починаючи з 1879 р., лекційний курс із джерелознавства, який незабаром був виданий (це, до речі, був перший опублікований лекційний курс про джерела Східної Європи взагалі в слов'янській історіографії) у вигляді студентського рукописного скрипту - конспекту лекції, надрукованого в літографічному вигляді у Києві в 1881 р. під назвою "Источники западно-русской истории" за редакцією учня проф. В.Антоновича Петра Голубовського (1857-1907). Як свідчить виявлений і використаний нами із книжкового фонду ЦНБ ім. В.Вернадського НАН України примірник, інв. № 2284292, укладачами цього конспекту були студенти В.Антоновича, слухачі його лекцій, прізвища яких були проставлені вже після літографування цього тексту: "Составили Багал'їй, Голубовскій, Ярмохович, Бодянский, Линник". Серед студентів, що підготували це літографічне видання, було двоє, що стали відомими визначними істориками України - Петро Голубовський і Дмитро Багалій (1841-1932).

Про цей літографований курс - конспект порівняно мало відомо. В літературі про нього є окремі згадки, звичайно у формі підрядкових посилань на нього, зокрема і найбільш широко в монографії його сучасника і колеги по університету св. Володимира Володимира Іконнікова (1841-1923) – "Опыт русской историографии" (К., 1908. - Т.2. - Кн.2. - С. 1489; 1479; 1490; 1494; 1531; 1560; 1579; 1580; 1588; 1597; 1600; 1617; 1951) та праці учня В.Антоновича Д.Багалія про українські літописи (Багалій Д. Нарис української історіографії. Т.1. - Джерелознавство. - Вип. 1. Літописи. - К., 1923. - С.34. Там же. - Прим.1.; Багалій Л. Нарис української історіографії. / Т. 1. - Джерелознавство. - Вип. 2. Літописи. - К., 1925. - С. 22; 44-45; 83; 85; 94 та ін.)

У 1995 р. аспірантка Інституту української археографії і джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України Оксана Василюк підготувала до видання і опублікувала цей конспект лекцій, правда, без зазначення, хто його редактор і авторський склад учнів, що писали цей конспект, без перекладу українською мовою,

російський текст був змодернізований у сучасному написанні з заміною літер "ѣ", "і", "ъ" і в кінці слів, за сучасними правилами передачі знаків пунктуації та орфографії російською мовою і взагалі шляхом осучаснення правопису. Також не був використаний авторський текст 1886 р., що зберігається в Інституті рукописів ЦНБ НАН України.

Останніми роками (в 1993-1998 рр.) у Дніпропетровську і в Острозі під нашим керівництвом здійснена підготовка до видання цього студентського скрипту 1881 р. і авторського тексту проф. В.Антоновича 1886 р. шляхом відчитання текстів і перекладу їх у комп'ютерний набір із наступною підготовкою до публікації з відповідними коментарями.

У 1995 р. на "Третю Академію пам'яті професора В.Антоновича" була подана доповідь автора цієї статті про цей лекційний курс і згодом у 1996 р. опублікована²¹.

Що стосується праць і творчого доробку І.Крип'якевича, то він ще не зайняв необхідного місця в спеціальній українській історичній літературі, зокрема, це стосується джерелознавчих студій і археографічного доробку цього видатного українського історика. Два видання бібліографічного покажчика праць І.Крип'якевича, що вийшли у Львові у 50-60-х рр.²² в умовах радянської цензури, призвели до тенденційної селекції і замовчування деяких праць І.Крип'якевича, навіть і його визначного лекційного курсу з української історіографії. Найбільш об'єктивна оцінка і аналіз творчості І.Крип'якевича дається в некролозі видатного сучасного українського історика, Президента Українського Історичного Товариства ім. М.Грушевського професора Любомира Винара, опублікованого у журналі "Український історик" за 1967 р. № 1-2 (13-14)²³. У цьому некролозі Л.Винар відзначив, що "під керівництвом М.Грушевського Крип'якевич перейшов солідну школу археографічної праці і засвоїв відповідні історичні знання. У порівняно короткому часі І.Крип'якевич висунувся на одного з найкращих учнів Грушевського"²⁴.

Щодо післявоєнного періоду діяльності І.Крип'якевича Л.Винар відзначив, що вчений "продовжував досліджувати добу Богдана Хмельницького, історію Галичини, а зокрема

присвятив свою увагу джерелознавству і допоміжним історичним наукам..." З інших праць І.Крип'якевича того періоду згадаємо... *Джерела з історії Галичини періоду феодалізму* (К., 1962, 83 стор.)... Останньою опублікованою працею І.Крип'якевича була простора студія, присвячена методології історичного дослідження "Нарис методики історичних дослідників (УДЖ, чч.2, 3, 4, 1967)²⁵". Л.Винар тоді ще не мав перед собою наступних чисел УДЖа за 1967 р.

До речі, що дуже важливо, в той час, як І.Крип'якевич читав цей курс з історіографії історії України студентам таємного університету у Львові в умовах польської окупації Галичини, студентам-історикам Київського університету, мабуть, вперше курс лекцій з української історіографії студентам-історикам читав у 1924-1925 академічному році один із видатних істориків України ХХ ст. Олександр Оглоблин (1899-1992), про що він згадував пізніше у 1964 р. в своїх мемуарах "Мій творчий шлях українського історика"²⁶.

Ця дидактична діяльність О.Оглоблина в галузі української історіографії не припинялась і надалі. "Пізніше, - зазначав О.Оглоблин, - вже напередодні війни, думав я видати ширший курс нової української історіографії ХVІІІ-ХІХ стол. (до М.Грушевського), що його я читав у Київському університеті 1939 - 1940 акад.року. Готовий до друку рукопис (машинопис, приблизно на 15 др.арк.) цієї праці залишився в Києві. Згодом, на еміграції, в другій половині 1940-х рр., я прочитав повний курс української історіографії в Українському Вільному університеті в Мюнхені"²⁷.

Слід зазначити, що О.Оглоблин був знайомий і високо цінував праці І.Крип'якевича ще з початку 20-х рр., а особисте їх знайомство відбулось лише наприкінці 1939 р., листування між ними налагодилось з осені 1941 р.²⁸

У 1997 р. проф. Любомир Винар опублікував п'ять листів І.Крип'якевича до О.Оглоблина 1942 р.²⁹

Лекційний курс І.Крип'якевича "Українська історіографія ХVІ-ХVІІІ ст.", (хоч фактично цей лекційний курс був доведений до 70-х років ХІХ ст. і закінчувався розглядом творчості П.Куліша) також виданий літографічним спо-

собом у Львові в 1923 р. "Накладом Філософської Громади", але із машинописного тексту з двома пагінаціями сторінок (1-25 і 26-66), що був, мабуть, авторським текстом цього професора.

Про цей лекційний курс у сучасній літературі немає зовсім посилань за винятком тільки професора Л.Винара, який зазначив у некролозі "Іван Крип'якевич (1886-1967)", що "під час Польської окупації Галичини Крип'якевич включився в розбудову українського шкільництва. В 1920-1924 роки він був професором таємного університету у Львові, викладаючи там історію України і провадив історичний семінар. Тоді вийшов (циклостилевим способом) його курс лекцій з української історіографії ХVІІІ-ХІХ ст..."³⁰.

До цього часу в літературі немає жодної спеціальної роботи, присвяченої цьому лекційному курсу І.Крип'якевича. У минулому 1997р. автором цієї статті підготовлена до друку і скерована в редакцію журналу "Український історик" спеціальна робота на 25 сторінках – "Іван Крип'якевич про українську історіографію із давніх часів до останньої третини ХІХ ст. Спостереження над першим лекційним курсом з української історіографії".

Зразу ж треба відзначити, що в списку рекомендованої літератури у курсі І.Крип'якевича зафіксована така позиція під № 2: "Антонович В. Источники для истории югозападной России". Київ, () 1881³¹. Отже, І.Крип'якевичу був не тільки відомий цей студентський "скрипт" його видатного попередника, але і він вважав за необхідне порадити своїм студентам таємного українського Львівського університету саме цей рідкісний конспект лекцій проф. В.Антоновича.

І.Крип'якевич не тільки знав наукову продукцію В.Антоновича, але й використовував його надбання в своїй діяльності. Так само заслуговує на увагу ще один факт цієї проблеми Крип'якевич-Антонович: з бібліографії праць І.Крип'якевича, складеної львівським бібліографом О.Д. Кізлик (Іван Петрович Крип'якевич. Бібліографічний покажчик. - Львів, 1966) довідується, що в 1929 р. І.Крип'якевич опублікував за підписом "І.К." статтю під назвою

“Володимир Антонович і “нова ера” // Діло.- 1929.- 6 лютого.- № 27³².

До речі, в цьому ж бібліографічному покажчику О.Д. Кізлика 1966 р. у списку праць І.Крип’якевича відсутня назва цього лекційного скрипту з історіографії вченого, і про його існування є згадка лише у вступній статті: “Після загарбання західноукраїнських земель панською Польщею він взяв активну участь в організації Львівського таємного українського університету. Це була форма протесту проти заборони польського буржуазного уряду приймати до Львівського університету студентів українського походження... І.П.Крип’якевич читав у ньому лекції з історії України, вів семінар, керував науковою роботою студентів-істориків, які видавали літографським способом свій журнал під назвою “Історичний вісник” /№1-3/. Літографським способом було надруковано також курси лекцій І.П.Крип’якевича з історії України /до 1663 р./ і з української історіографії XVIII-XIX ст.”³³.

Особливість цього першого в українській вузівській практиці курсу з української історіографії полягає, на нашу думку, в тому, що “науковий доробок і рівень праць істориків розглядався під кутом зору джерельної бази, її автентичності, вірогідності”³⁴. Доводиться, проте, констатувати, що цей досвід І.Крип’якевича не був продовжений і використаний в українській історіографії довоєнного і післявоєнного періодів навіть, зокрема, у відомій синтетичній праці з української історіографії М. Марченка (1902-1983)³⁵.

Після цього лекційного курсу джерелознавчі студії І.Крип’якевича знайшли своє відображення в V розділі “Гетьманські універсали” в “Студіях над державою Богдана Хмельницького”³⁶, де І.Крип’якевич писав: “Дослід документів Української Держави XVII-XVIII в. з їх формального боку є в нашій науці у самих тільки початках. До деяких результатів дійшла тільки палеографія і сфрагістика. Не звернено дотепер уваги на іншу сторону - внутрішній уклад цих документів - се входить у завдання дипломатики... Універсали Богдана Хмельницького є інтересним предметом дослід з усіх тих точок погляду. Се найбільше поширені

(побіч звичайної кореспонденції) акти держав чи “військової” канцелярії, найбільше усталені своїми формами, найбільше характеристичні внутрішньо-державним змістом. Можна слідити на них розвиток козацької канцелярії, зміни у титулятурі Запорозького Війська, залежність від сторонніх впливів...”³⁷.

Таким чином, І.Крип’якевич саме у цьому розділі студій продемонстрував блискуче знання дипломатики і провів аналіз автентичних універсалів, що дозволило йому “без трудно вказати, чим відрізняються фальсифікати, які підроблювано під ім’я Богдана Хмельницького”³⁸, і наочно показав, що в тих випадках, коли маємо справу з фальсифікатами “характеристичні формули автентичних універсалів не видержані, недостає цілого ряду прикмет, яким визначає типовий універсал Богдана Хмельницького...”³⁹.

Мабуть, цей досвід формулярного і дипломатичного аналізу офіційних документів гетьманської канцелярії середини XVII ст. і дозволив І.Крип’якевичу через декілька десятиріч видати унікальну збірку “Документи Богдана Хмельницького” на високому науковому, джерелознавчому рівні.

У передмові до цієї збірки, що має назву “Від упорядників”, І.Крип’якевич разом із своїм колегою і співавтором, відомим сучасним археографом Іваном Бутичем зупинився на важливих джерелознавчих і археографічних проблемах, що характеризують документи першої сукупної публікації письмових пам’яток, що мали офіційний характер і стосувались діяльності гетьманської канцелярії Б.Хмельницького.

Автори подали, насамперед, класифікацію документів Б.Хмельницького і показали їх кількість, опубліковану у цій збірці, серед них: 320 листів, дві угоди, три інструкції, 28 наказів, 115 універсалів, 7 звернень, прохань та інших документів.⁴⁰ Отже, найбільш репрезентативними в кількісному відношенні були листи і універсали. Не менш важливе джерелознавче значення мало положення у цьому вступному тексті І.Крип’якевича і І.Бутича відносно особливостей листів і універсалів, що виходили з гетьманської канцелярії: “Якщо листи, як правило, були документами дипломатичного по-

рядку, то універсали і накази являли собою документи внутрішнього характеру. Вони писались коротко, по-діловому. В універсалах можна виділити постійні стилістичні частини”⁴¹. Поряд з цим зазначено, що “Не можна сказати, скільки листів та універсалів вийшло з канцелярії гетьманського уряду, бо не збереглися ні журнали реєстрації, ні офіційні списки..., більшість документів збереглися в копіях або перекладах”⁴², відзначаються також вади і неточності цих копій, особливо XIX ст. і публікацій⁴³.

І.Крип'якевич разом з І.Бутичем висловили погляди щодо принципів видання цього документального корпусу, відзначивши, що “археографічне опрацювання проведено (в цій збірці.- М.К.) у відповідності з існуючими правилами, а також з врахуванням досвіду практичної роботи у цій галузі”⁴⁴.

Дана збірка документів Б.Хмельницького, що вийшла в 1961 р. у Києві є унікальним джерельним корпусом, першим сукупним документальним зібранням, яке істотно розширило письмову автентичну базу з історії козацької держави 1648-1657 рр.

У джерелознавчій і археографічній спадщині І.Крип'якевича особливе місце займає його монографія “Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій” (К., 1962). Ця робота може вважатись як необхідна стадія для відомої і останньої праці І.Крип'якевича, опублікованої в “Українському історичному журналі” (1967 р.) “Нарис методики історичних досліджень” під рубрикою “Поради історикам-початківцям”. Про це і писав І.Крип'якевич на початку своєї передмови до цієї монографії: “Даний огляд джерел пропонується як посібник для широкого кола істориків, які вивчають минуле західних областей Української РСР IX-XVIII ст.”⁴⁵

Значення цієї роботи полягає насамперед у тому, що вперше була здійснена детальна реєстрація і аналіз письмових джерел з історії Галичини до першого поділу Польщі (1772). Вчений таким чином визначив предмет і завдання своєї монографії: “На початку роботи дано огляд публікацій джерел. В ньому читач дістане інформацію про розвиток археографіч-

них досліджень на даній території в минулому”⁴⁶. Роль монографії вбачається також і в тому, що І.Крип'якевич продемонстрував зразки аналізу публікацій джерел з історії України як вітчизняних, так і зарубіжних, що в майбутньому стало певним зразком для наступних дослідників.

Дуже важливою є класифікація письмових джерел, що поділяються на два роди: документи та розповідні (наративні) пам'ятки, і далі даються зразки кожного з родів. “До документів, - відзначав І.Крип'якевич, - належать: грамоти, привілеї, адміністративні та військові накази, інвентарі маєтків, люстрації і ревізії земель, податкові і торгові реєстри, судові рішення, ухвали сеймиків, устами і книги цехів, церковні документи, книги братств і шкіл, матеріали до історії мистецтва, приватні листи та ін.”⁴⁷.

Більш детально класифікація різновидів письмових джерел знайшла своє виявлення у структурі розділів. Так, серед адміністративно-правових джерел виділені: документи про адміністративний устрій Руської землі, постанови сеймиків, реєстри податків, судові книги і документи, інвентарі, люстрації, візитації, опис замків та міських укріплень. У наступних розділах (Б, В, Г і Д) джерела розглядаються за тематичною ознакою, а в останньому (Е) - літописи, мемуари, щоденники.

В останній праці І.Крип'якевича, що залишилась незавершеною через кончину вченого, - “Нарис методики історичних досліджень. Завдання історичної методики”, вчений значну увагу приділив принциповим теоретичним питанням джерелознавства, насамперед дефініціям. Так, він писав: “Матеріал, на основі якого складаємо історію - джерела. Історичне джерело - все те, з чого можемо добути відомості про минуле. Це літописи, мемуари, історичні пісні, документи, книги адміністративних установ, листування, давні будови і пам'ятники, давнє знаряддя, мистецькі вироби та ін.”⁴⁸.

Ця робота І.Крип'якевича, видатного українського історика XX ст. може вважатись своєрідним заповітом майбутнім дослідникам.

Редакція цього авторитетного в сучасній українській історіографії “Українського історика” не тільки сприяла поширенню джерельної

бази про І.Крип'якевича, зокрема, шляхом публікації невідомих раніше рукописних пам'яток як самого вченого, так і епістолярій до нього. Так, в 1969 р. у цьому журналі (ч.1-3 (21-23))⁴⁹ була вперше надрукована стаття І.Крип'якевича під назвою "Богдан Хмельницький і Москва", а в 1991 р. (ч.1-2 (108-109)) до 125-річчя від часу народження М.Грушевського була видана стаття сина І.П.Крип'якевича Романа під назвою "Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарами)"⁵⁰.

Порівняння і зіставлення основних творчих рис В.Антоновича і І.Крип'якевича як джерелознавців дозволяє визначити такі спільні риси їх наукового доробку і стилю творчості:

1. Висока і всебічна наукова ерудиція.
2. Блискуче знання письмових історичних джерел, насамперед з історії України з давніх часів і включаючи перші сторіччя Нового часу.
3. Багаторічна джерелознавча, джерельна і архівна евристика з використанням вітчизняних і зарубіжних рукописних зібрань.
4. Особиста археографічна і едичійна діяльність у напрямку розширення джерельної бази з історії України до початку XIX ст.
5. Належна увага проблемам класифікації і типології письмових історичних джерел.
6. Поєднання теорії і практики джерелознавчого і археографічного аналізу.
7. Тісний зв'язок між науковою джерелознавчою і дидактичною діяльністю в українських університетах (В.Антонович у Києві, а І.Крип'якевич у Львові).
8. Постійна увага до підготовки істориків-науковців шляхом розробки спеціальних курсів і методичних порад для наукової молоді.

Завершуючи цей короткий і стислий огляд вважаю за потрібне відзначити, що творче продовження наукових традицій видатних українських вчених-істориків В.Б.Антоновича і І.П.Крип'якевича в галузі джерелознавства і археографії історії України - висока честь для мене. Їх праці стали зразком й дороговказом для дослідницької діяльності автора цієї статті в розробці проблем українського джерелознавства і, безперечно, заслуговують подальшого розвитку і продовження.

Література

1. Синови України. Збірник статей 1906 р. на пошану проф. Володимира Антоновича / С.М.Кіржаєв, В.І.Ульяновський, впорядкування, післямова (фототепічне відтворення). - К., 1993. Перше видання: Сыну Украины. Сборник статей по южно-русской археологии, истории, словесности, поднесенный заслуженному профессору Императорского Университета св. Владимира Владимиру Бонифатьевичу Антоновичу. - К., 1906;
2. Томашівський С. Володимир Антонович. Його діяльність на полі історичної науки // Літературно-науковий вісник. - 1906. - Кн.2-3. Окремий відбиток. - Львів, 1906. - С.1-67;
3. Ляскоронський В. В.Б.Антонович (Некролог). Современная летопись // Журнал Министерства Народного Просвещения (ЖМНП). - 1908. Кн.6. - С.51-75; Пам'яті Володимира Антоновича // ЗНТШ. - 1908. - Т.82. - Кн.2. - С.7-9 і Літературно-Науковий Вісник. - 1908. - Т.47. - Кн.4. - С.79;
4. Грушевський М. Володимир Антонович, Основні ідеї його творчості і діяльності // Записки Українського Наукового Товариства у Києві. - 1909. - Кн.ІІІ. - С.5-14 (с і окремих відбиток. - 12с.);
5. Грушевський М. З соціально-національних концепцій Антоновича // Україна. - 1928. - Кн.5. - С.3-16;
6. Грушевський М. Володимир Бонифатійович Антонович. - Н.-Й., Мюнхен, Торонто, 1985;
7. Чтения в историческом Обществе Нестора-летописца. Памяти члена-учредителя Исторического Общества Нестора-летописца заслуженного ординарного профессора Владимира Бонифатьевича Антоновича. - К., 1909. - Кн.21. - С.18-71;
8. Линниченко И.А. Владимир Бонифатьевич Антонович // Труды XIV Археологического съезда. - М., 1911. - Т.ІІІ. - С.346-360.
9. Гермайзе Й. В.Б.Антонович в українській історіографії // Україна. - 1928. - кн.5. - С.17-33;
10. Савченко Ф. В.Б.Антонович і перша редакція «Киевской старины» // Україна. - 1928. - Кн.6. - С.83-96;
11. Добровольський Л. В.Б.Антонович у працях про Київщину та Київ // Записки історично-філологічного відділу ВУАН. - К., 1929 [1928]. - Кн.ХХІ-ХХІІ. - С. VII-XXVIII;
12. Ткаченко М. Археографічні студії Володимира Антоновича. // Український археографічний збірник. - К., 1930. - Т.3. - С.325-346; Ткаченко М. Бібліографія праць В.Б. Антоновича та праць про нього // Антонович В. Твори. Повне зібрання. - К., 1932. - Т.1. - С. LIX-XC.
13. Матеріали до біографії В.Антоновича / Зібрав та зладнав акад. Д.І.Багалій. - К., 1929;
14. Дорошенко Д. Володимир Антонович, його життя й наукова та громадська діяльність. - Прага., 1942;
15. Оглоблин О. Володимир Антонович та його історична школа // Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали. - Н.-Й., К., Торонто, 1995. - С.201-218.
16. Киян О.І. Життєвий та творчий шлях В.Б.Антоновича // УІЖ. - 1991. - № 2. - С.64-76;
17. Ситник О. Роля В.Антоновича у формуванні М.Грушевського як історика // УІ. - 1991-92. - № 3-4 (110-111; 1-4 (112-115)). - С. 169-177;

18. Журба О. Роль М.Д.Іванішева у формуванні археографічних поглядів В.Б.Антоновича. // Третя Академія пам'яті професора В.Антоновича. 11-12 грудня 1995 р. м.Київ. Доповіді та матеріали.- К., 1996.- (Ч.1).- С. 82-85.
19. Михальченко С. И. Киевская школа : Очерки об историках.- Брянск, 1994; Михальченко С.И. Киевская школа в русской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики).- М., Брянск, 1997. [Нарис про В.Антоновича.- С.15-83].
20. Антонович В.Б. Курс лекцій з джерелознавства 1880-1881. Історія України в університетських лекціях. Випуск 1 [Источники западно-русской истории] / Упорядкування, передмова, примітки Оксани Василюк; Наукове редагування Івана Бутича.- К., 1995.(Ін-т укр. археограф. та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України; Одеська держ.наук. б-ка ім. О.М.Горького. Серія «Пам'ятки історичної думки України»).
21. Ковальський М. Лекційний університетський курс (1879-1881 рр.) «Источники для истории Юго-Западной России» в контексті археографічних і джерелознавчих студій та дидактичної діяльності професора В.Б.Антоновича // Третя Академія пам'яті професора Володимира Антоновича. 11-12 грудня 1995 р. м.Київ, Доповіді та матеріали / Наук. ред. Василя Ульяновського, Лесі Довгої, Віктора Короткого.- К., 1996 (Кафедра давньої і нової історії України Київського ун-ту ім. Т.Шевченка; Республіканська асоціація українців; І-нт укр. археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України).- С.36-60.
22. Іван Петрович Крип'якевич. Короткий бібліографічний покажчик / Склад О.Д.Кізлик; Редактор І.С.Павлюк.-Львів, 1958 (Львівська бібліотека АН УРСР); Іван Петрович Крип'якевич. Бібліографічний покажчик / Склад О.Д.Кізлик; Відп.ред. М.К.Івасюта.- Львів, 1966 (Львівська державна наук. б-ка Міністерства культури УРСР; Держ. університет ім. І. Франка).
23. Винар Л. Іван Крип'якевич (1886-1967). // Український історик.- 1967.- № 1-2 (13-14).- С.75-78.
24. Там же.- С.76.
25. Там же.
26. Оглоблин О. Студії з історії України. Статті і джерельні матеріали / За ред. Л.Винара.-Н.-Й.; К.; Торонто, 1995.- С.22.
27. Там же.- С.26.
28. Винар Л. Листи Івана Крип'якевича до Олександра Оглоблина з 1941-1943 років // Оглоблин О., Студії з історії України... - С.308-321.
29. Винар Л. Листи І.Крип'якевича до О.Оглоблина з 1942 року // Український історик.- 1997.- №1-4(132-135).- С.176-186.
30. Винар Л. Іван Крип'якевич...С.77.
31. Крип'якевич І. Українська історіографія XVI-XVII в. [закреслено XVI-XVIII в. і вписано від руки : XIX-XX в., що також не вірно.- М.К.] - Львів, 1923.- С.60.
32. Іван Петрович Крип'якевич. Бібліографічний покажчик.- Львів, 1966.-С.47.- поз.338.
33. Там же.-С.3.
34. Ковальський М. Історіографічні питання у викладанні вітчизняної історії в школі // Нова педагогічна думка (Рівне).- 1998.-№1(13).-С.46.
35. Марченко М.І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) - К.; Вид-во. Київ. у-ту, 1959.
36. Крип'якевич І. Студії над державою Богдана Хмельницького. V Гетьманські універсали // ЗНТШ.- 1927.- Т.141.-С.55-76.
37. Там же.- С.55-56.
38. Там же.-С.62.
39. Там же.- С.63.
40. Крип'якевич І., Бутич І. Від упорядників // Документи Богдана Хмельницького., 1648-1657 / Упорядники І.Крип'якевич, І.Бутич.- К.: Вид-во АН УРСР, 1961 (Ін-т сусп. наук АН УРСР; Архівне управління при Раді Міністрів УРСР).- С.16.
41. Там же.-С.17.
42. Там же.- С.17-18.
43. Там же.-С.18.
44. Там же.
45. Крип'якевич І.П. Джерела з історії Галичини періоду феодалізму (до 1772 р.). Огляд публікацій.- К.: Вид-во АН УРСР, 1962 (Ін-т суспіль. наук АН УРСР).-С.3.
46. Там же.
47. Там же.- С.3-4.
48. Крип'якевич І.П. Нарис методики історичного дослідження. Завдання історичної методики (рубрика: Поради історикам-початківцям)// УІД.- 1967.- №2.- С.102.
49. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький і Москва. // Український історик.- 1969.- №1-3(21-23).- С.14-143.
50. Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування і мемуарів). // Український історик.- 1991.-№ 1-2 (108-109).- С.24-36.